

УДК 94(477)

Махорін Г. Л.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і політології,
Житомирський національний агроєкологічний
університет (Україна, Житомир),
mahoring@mail.ru

ФОРМИ ОПОРУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ЧАСИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.

Розкриваються форми протестних дій українських селян у відповідь на організованій радянською владою голодомор українського народу.

Ключові слова: радянська влада, колективізація, Голодомор, «бабські бунти», волінки, прокламації.

Сучасні воєнні дії на Сході України свідчать про те, що наша боротьба за незалежність ще не завершена. У зв'язку з цим набуває ще більшої актуальності досвід національно-визвольної боротьби і опору чужинської влади українського народу, зокрема у часи Голодомору 1932–1933.

Цьому аспекту історичного дослідження приділяли увагу ряд вчених. Зокрема, Б. К. Патриляк [1], чия кандидатська дисертація безпосередньо присвячена означеній проблемі. У контексті своїх досліджень торкалися проблеми спротиву українського селянства також Станіслав Кульчицький [2], Василь Марочко [3]. Не обійшли увагою цей аспект драматичної боротьби українського народу і філософи, зокрема Олександр Штоквиш [4]. Настрій населення у період Голодомору 1932–1933 рр. проаналізував Н. В. Бем [5], а Т. Орлова об'єктом аналізу обрала жінку і її роль у протестних діях проти радянської влади [6].

Незважаючи на те, що в Україні був недосів зернових на площі в 2,2 мільйони гектарів і загинуло 800 тисяч гектарів озимини, Рада Народних Комісарів СРСР визначила для УСРР на врожай 1932 року явно нереальний для виконання хлібозаготівельний план обсягом у 356 мільйонів пудів. 6 липня 1932 р. про це було видано постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б). На III Всеукраїнській партконференції обговорення хлібозаготівельного плану викликало гостру дискусію, деякі делегати рішуче протестували проти завищених обсягів. Але Молотов і Каганович, які прибули на конференцію, не допустили зменшення плану. Однак відкрите або приховане незадоволення значної частини парткерівників в Україні залишилося. Сталін у листі до Кагановича 11 серпня 1932 року писав: «Самое главное сейчас – Украина. Дела на Украине из рук вон плохо. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 50 райкомов высказались против плана хлебозаготовок, признав его нереальным. В других райкомах обстоит дело. Как утверждают, не лучше» [2, с. 252].

Так, заступник голови ДПУ УСРР Карлсон повідомляв: «Зав. Орготделом Носовского райпарткома Черниговской области вышел из партии, сдал в РПК свой партийный билет, мотивируя несогласием с линией партии на селе. Проведенным следствием установлено, что Яременко по постановлению бюро РПК был прикреплен по хлебозаготовкам к селу Лихачево, где проявил полнейшую бездеятельность. За время его пребывания в селе с 10 по 15. XI. Был заготовлен только 1 цнт. зерно-хлеба ... Яременко в беседе с членами партии – директором бурякосовхозобъединения Твердовским и инженером–

экономистом сахзавода Преподобным, высказывал свое несогласие с линией, при чем Твердовскому он сказал: «Я не хочу подчиняться директивам партии и Правительства по хлебозаготовкам, особенно о беспорном изъятии хлеба у отдельных категорий населения. Эти постановления партии нереальны, они не могут быть применены в наших условиях к крестьянству, так как последние не только голодают. Проведение в жизнь директив партии по хлебозаготовкам вызовет всеобщее восстание населения против соввласти» ... » [7, арк. 48].

У цій же архівній справі констатується ситуація у Харківській області: «Заворгоделом Дрибинский Ново-Водолажского района отказался работать по хлебозаготовкам и вместе с пред. Райпрофсовета членом бюро РПК Смолкиным дезертировал из района. В с. Ордынка предсельсовета Нетецкий, предпотребкооперации Чернышенко и секретарь партячейки Валоновой пьянствуют и хлебозаготовками не занимаются. Они ведут разговоры: «Хотя у многих членов партии заберут партбилеты и отдадут под суд, но плана хлебозаготовки ни в коем случае не выполним». В с. Княжное секретарь партгруппы Лойко считает план хлебозаготовок нереальным и ничего к выполнению плана не делает. То же отмечено в сс. Ракитное, Ст. Водолага, Новоселовка, Просьяное, Станичное и др. Правооппортунистическими настроениями проникнут также руководящий состав отдельных колхозов. Предколхоза с. Ордынка Чернышенко, член партии, хлеб в счет хлебозаготовок не вывозит, заявляя: «План нереален, если его выполним, колхозники будут голодать» [7, арк. 62, 63].

Така ж ситуація була і на Полтавщині: «Предрайисполкома Кобелякского района Бема говорил: «Многие колхозы уже не имеют семян, самое большее мы сможем выполнить план на 15%. Пусть приезжают из обкома резники и начинают сами заготовлять хлеб». Аналогичные факты оппортунистических настроений и проявлений выявлены в 18 сельсоветах и 30 колхозах района» [7, арк. 471, 472].

По Житомирщині фіксувалося таке ж ставлення до хлібозаготівельних планів. Для прикладу, «по селу Кукільні, за повідомленням нашого уповноваженого партосередок майже ніякої роботи не проводить щодо організації колгоспної маси навколо здійснення планів хлібозаготівель й так зорієнтував весь партосередок. Тут мав місце той факт, що кандидати партії намагалися не прийняти план, а крім того, в своїх виступах заявили: «Коли б ми знали, що серед нас буде така робота, що нам прийдеться виконувати такі обов'язки, ми б зовсім не пішли до лав партії...».

В селі Журбинцях голова сільради в розмові з уповноваженим МПК заявив: «план нереальний, ми хліба не дамо, жінки наші візьмуть вила й поубивають тих, що захотять взяти хліб» [8, арк. 49, 50].

Тому цілком зрозумілими є результати хлібозаготівельних компаній. Так, у Бердичівському районі станом на 25 жовтня 1932 р. «Гальчин виконав план лише на 16%, Журбинці – 23,8%, в Жидівці (тепер с. Радянське) – 24%, Бистрик – 29,7%» [8, арк. 75].

Така ж картина була по всій Україні. Станом на 5 жовтня 1932 р. з 23270 колгоспів тільки 1403 виконали хлібозаготівельний план. А станом на 25 жовтня річний план хлібозаготівель було виконано на 39% [2, с. 257].

Отже, песимістичне ставлення до реальності виконання хлібозаготівельних планів, намагання добитися

їх суттєвого зменшення або навіть саботажне невиконання цих планів з боку деяких місцевих керівників – це вияв спротиву політиці вищого партійного керівництва.

Найбільш поширеною формою спротиву селян непомірним хлібозаготівля було переховування зерна. Переважно намагалися його сховати у спеціально викопаних ямах. А невелику кількість – у грубці, печі тощо. У своєму щоденнику поїздки по Україні Л. Каганович записав: «Единоличники прячут у колхозників, особливо тех колхозов, которые выполнили хлебозаготовки». Як бачимо, це свідчить про солідарність селян–одноосібників та колгоспників. Ще одним підтвердженням цього є те, що сама влада констатувала вияви співчуття селян–бідняків до заможних господарів, яких розкуркулювали і висилали до Сибіру.

У згаданому вище щоденнику Л. Каганович радив: «Надо село взять в такой «штосс», чтобы сами крестьяне раскрыли ямы. Добровольно вскрывающим ямы надо дать амнистию... Искать так. Чтобы сами добровольно раскрывали ямы, так как иначе у нас не хватит сил перекопать всю землю» [9, с. 505, 509].

І влада, дійсно, застосовувала до тих, хто переховував хліб, все жорстокіші заходи. Так, В. Балицький доповідав, що «за 4 месяца после начала хлебозаготовок до 15 ноября было арестовано по хлебозаготовительным делам 11 тыс. чел. За месяц с 15 ноября по 15 декабря – 16 тыс. чел., в том числе 435 партийцев, 2260 чел. из колхозного аппарата, в том числе 409 председателей и 441 бухгалтер и счетовод, а также 107 председельсоветов. К расстрелу приговорено 108, но еще на рассмотрении 100 человек» [9, с. 498].

Але такі каральні дії викликали ще більший протест людей, антирадянські настрої все наростали. 6 травня 1932 року секретар Житомирського міського партійного комітету Маєв повідомляв Київському обласному парткому: «Поруч із здоровими виступами мали місце в деяких селах виступи антирадянські з боку окремих селян. Як то: «Радвладі вірити не можна, закони в них сьогодні одни, завтра другі! Сьогодні зменшили, а завтра збільшать» (с. Псища), «Хоч плани хлібозаготівлі зменшено, але додатковими планами все одно до решти заберуть» (с. Вацьків)» [10, арк. 76].

Рятуючись від голодної смерті, селяни вирушали у пошуках хліба у Західну Україну, Білоруську Республіку, Центрально–Чорноземний округ Російської федерації – їх дивувало, чому тут, на не дуже родючих землях немає голоду, а в Україні з її чорноземами є.

Так втеча від голоду – одна із шляхів порятунку селян радянській політиці, це один із шляхів порятунку людей від голодної смерті. Інші селяни вбачали порятунок у колективному саботуванні хлібозаготівельних планів і завдань. Як свідчить інформаційний лист до вінницького обласного бюро КП(б)У, направлений 21 липня 1932 р., «в с. В. Нізгурцях (тепер Бердичівського району) один із колгоспників, бувший церковний староста... розповсюджував агітації такого змісту «Забрали увесь хліб, але коли б люди були не дурні і організовано не виконували б всіх компаній та повписувались з колгоспів, то держава мусіла б забезпечити селян» [8, арк. 35].

Однією з форм спротиву непомірним хлібозаготівлям і дієвим засобом агітації до непокори було також розповсюдження листівок, прокламацій, звернень, відозв тощо. Це у 1932 році набуло характеру масового явища по всій Україні, як у селах, так і містах.

У селі Демківці Любарського району в травні 1932 р. була вивішена листівка, у якій говорилося: «Не вірте комуністам, вони брешуть». У інформаційній збірці від 21 липня 1932 року, надісланій до Вінницького обласного бюро КП(б)У, йдеться про те, що «в адресу Сингаївської та Хажинської сільрад (тепер це Бердичівського району) невідомо ким через пошту було направлено по 1 примірнику листівок–відозв антирадянського змісту за підписом «Городской комитет рабочей партии» [8, арк. 37].

Ще більш радикальною формою виявлення спротиву діям влади були усні відкриті заклики до повстання, до застосування фізичної сили, зброї і т.д. У с. Садках Бердичівського району, як свідчить архівний документ, «одним з виступавших колгоспників було так заявлено: «Потопимось в крові, а хліба не дамо», а другий колгоспник на цих же зборах закликав присутніх зовсім не обмірковувати пляну: «Доки нас будуть дурить і мучить». Там же в селі Садках, коли зібралось багато людей, один з громадян, – Хомич накинувся на голову сільради, взяв його за груди й почав кричати: «Або тобі смерть, або нам смерть, доки будеш дурить нас, ти плян хлібозаготівлі прийняв, а хто його буде виконувати. Ви з головою колгоспу хочете нас подушити, нам таких непотрібно, давай збори, щоб їх повикидать (голова сільради і колгоспу в село надіслані), а поставити своїх. Бий його, коли вилами, вони всі гади». Голова с/р примушений був втікати» [8, арк. 39].

Викладені вище настрої селян, які формувалися у відповідь на дії влади, агітація до опору цим діям – все це в кінцевому результаті закономірно призводило до активних виступів, серед яких було самочинне розбиття хлібних складів, розбирання картопляних кагатів, розвантаження вагонів, самочинне збирання хліба, масовий вихід з колгоспів з розбиранням раніше усуспільненого майна і навіть замаху на тих, хто здійснював хлібозаготівлі, а також організовані повстання. Влітку 1932 року це набуло характеру загального явища по всій Україні.

І дійсно, як свідчить довідка секретно–політичного відділу ОДПУ «Про негативні явища на селі й діяльність антирадянського елементу» від 5 серпня 1932 року, особливої активності селянський рух набував протягом червня–липня, і саме в Україні. Адже, якщо по всьому СРСР відбулося 1630 селянських виступів за 1932 рік, то тільки в УСРР – 923, тобто майже 60% від загальної кількості [2, с. 262].

У квітні 1932 р. у Потіївському районі селяни громили колгоспні комори. У травні 1932 року секретар Любарського райпарткому повідомляв обласний комітет ЦК КП(б)У про те, що «У селі Провалівка колгоспники розібрали насінневу картоплю, у селі Стрижівка населення вночі вибирає із землі для їжі посаджену картоплю та моркву–висадку на насіння».

Виступи селян, які супроводжувалися самочинним розбиранням хліба та інших продовольчих запасів, а також вимогою віддати їм усуспільнене раніше майно, влада називала волинками. Заступник Народного комісара юстиції і Генерального Прокурора УСРР А. Приходько констатував факти волинок як у нашому краї, так і по всій Україні:

«1. Пулінський район Київської області. Волинкою було охоплено 12 сел і таке супроводилося розграбуванням склепів і посів матеріалом. Всього по району розібрано 336 центнерів.

Під час цих дій було нанесено побої уповноваженим РВК Локтікову і Петровій, і голові РВК Майстру. В селі

Солодирі під час волинок намагалися забити секретаря РПК т. Остера та зам. голови РВК т. Кауля, але їм пощастило врятуватися. Деякі характерні штрихи з Пулінських волинок: В основному натовпі волинщиків – це жінки і лише в поодиноких випадках були і чоловіки. В окремих селах до цих волинок приєднувався і актив села, в складі волинщиків і навіть за ватажків були, наприклад, в с. Карпові, активістка біднячка Виговська, що до цього часу працювала 2 роки головою с/р, в с. Адамівці на чолі натовпу в 70 жінок була член сільради активістка Бондаренко, в с. Юльянівці приймали участь у волинці дружини червоноармійців і навіть мати двох членів партії, що працюють зараз на ударних будівництвах в БССР. Вимоги, що їх виставляли волинщики, – це негайна видача хліба і взагалі харчів. В окремих селах було чути з натовпу вимоги повернути куркулів, переобрати сільраду Ю надати всім виборчих прав тощо. Колгоспники в окремих селах хоча й прямої участі у волинках не брали, все ж співчували їм. Серед волинщиків різко виділяється велика кількість осіб, надто виснажених та попухлих».

Найрадикальнішою формою спротиву хлібозаготівлям були терористичні акти щодо активістів, а також місцевих керівників та уповноважених райкомів, які організували і проводили конфіскацію хліба. Щомісяця Народний комісар юстиції і Генеральний прокурор УРСР В. Поляков повідомляв С. Косіору про такі випадки.

Отже, у період Голодомору 1932–1933 років український народ не був безвольною жертвою, а виявляв рішучий спротив у різних формах непомірним хлібозаготівлям і показав себе у тих надзвичайно складних умовах гідним слави запорозьких козаків, а також тих, хто у подальші роки боровся за українську державність, за право бути господарем на своїй, Богом даній землі.

Список використаних джерел

1. Патриляк Б. К. Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927–1933 рр. Автореф. дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / Богдан Казимирович Патриляк. – К., 2012. – 16 с.
2. Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид. Труднощі усвідомлення / Станіслав Володимирович Кульчицький. – К.: Наш час, 2007. – 424 с.
3. Марочко В. Голодомор 1932–1933 / Василь Марочко. – К., 2007. – 64 с.
4. Штоквиш О. Опір українських селян геноциду 1930–1933 рр. / О. Штоквиш // День. – 2014. – 1 грудня.
5. Бем Н. В. Політичні настрої українського селянства в умовах суцільної колективізації сільського господарства (кінець 1920–х – 1933 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. В. Бем. – К., 2004. – 18 с.
6. Орлова Т. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.) / Т. Орлова. – К.: Логос, 2009. – 584 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5481.
8. Там само. – Спр.5852.
9. Голодомор 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали. – К., 2007.
10. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5851.

References

1. Patryljak B. K. Opir ukrai'ns'kogo seljanstva social'no-ekonomichnym zahodam radjans'koi' vlady u 1927–1933 rr. Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01 / Bogdan Kazymyrovych Patryljak. – K., 2012. – 16 s.
2. Kul'chyc'kyj S. Golodomor 1932–1933 rr. jak genocyd. Trudnoshhi usvidomlennja / Stanislav Volodymyrovych Kul'chyc'kyj. – K.: Nash chas, 2007. – 424 s.
3. Marochko V. Golodomor 1932–1933 / Vasyly' Marochko. – K., 2007. – 64 s.

4. Shtokvysh O. Opir ukrai'ns'kyh seljan genocydu 1930–1933 rr. / O. Shtokvysh // Den'. – 2014. – 1 grudnja.
5. Bem N. V. Politychni nastroi' ukrai'ns'kogo seljanstva v umovah sucil'noi' kolektyvizacii' sil's'kogo gospodarstva (kinec' 1920–h – 1933 rr.). Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / N. V. Bem. – K., 2004. – 18 s.
6. Orlova T. Zhinka v istorii' Ukrai'ny (vitczyznjana istoriografija XX – pochatku XXI st.) / T. Orlova. – K.: Logos, 2009. – 584 s.
7. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny (dali – CDAGOU). – F.1. – Op.20. – Spr.5481.
8. Tam samo. – Spr.5852.
9. Golodomor 1932–1933 rokiv v Ukrai'ni. Dokumenty i materialy. – K., 2007.
10. CDAGOU. – F.1. – Op.20. – Spr.5851.

Mahorin G. L., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of History and Political Science, Zhytomyr National Agroecological University (Ukraine, Zhytomyr), mahoring@mail.ru

Forms of resistance of the Ukrainian peasantry during Golodomor of 1932–1933

In article moulding boxes of protest operations of the Ukrainian peasants in reply to organized by the Soviet authority Golodomor the Ukrainian people reveal.

Keywords: the Soviet authority, collectivisation, Golodomor, «female bundles», delays, leaflets.

Махорин Г. Л., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и политологии, Житомирский национальный агроэкологический университет (Украина, Житомир), mahoring@mail.ru

Формы сопротивления украинского крестьянства во время Голодомора 1932–1933 гг.

Раскрываются формы протестных действий украинских крестьян в ответ на организованный советской властью голодомор украинского народа.

Ключевые слова: советская власть, коллективизация, Голодомор, «женские бунты», волынки, прокламации.

***

УДК 94(Укр)/37.01

Лаврут О. О.,

кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин
та методики их викладання, Донецький обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти
(Україна, Слов'янськ),
lavrut.olga@gmail.com

Відлуння Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» в Українській РСР: досвід перших років

Протягом 1950–60-х років радянський уряд здійснював пошук моделей розвитку освіти. Починаючи з 1954 р., знання української мови, на протязі російській, як зазначають дослідники, було зовсім не обов'язковим. У освітній галузі це виявилось, насамперед, у сумнозвісному праві добровільності вибору мов, що закріплювалося в законодавчих актах ЦСРП від 24 грудня 1958 р. та УРСР від 17 квітня 1959 р. У одній зі статей Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» зазначалось, що навчання в школах України здійснюється рідною мовою учнів. Але не всі діти були охоплені навчанням. Серед причин, котрі перешкоджали цьому був низький рівень навчально-виховної роботи в закладах освіти, що спричиняло друкоріччівство, відмову від отримання освіти взагалі; відсутність приміщень і належних умов, стан здоров'я тощо.

Для проведення навчально-дослідної роботи освітніх закладів виділялися земельні ділянки, де учнями прищеплювались практичні навички вирощування сільськогосподарських культур. Відсутність належних умов навчання призводило до навчання у декілька змін. Причинами цього стали відсутність приміщень, потреба у відповідних фахівцях, густота населення.

Лиша успішність була в учнів початкової ланки школи, в порівнянні із іншими ланками. Причинами невисокої якості знань учнів стали такі: формальний характер контрольної-оцінювальної діяльності педагогів; невміння застосовувати набуті теоретичні знання на практиці; низький рівень розвитку мислення учнів, невміння довести твердження та власну думку; плутанина у поняттях; використання учнівством нерациональних способів обчислення тощо. У кінці 50-х – початку 60-х рр. законодавчі акти у загальних рисах декларували рівноправність у вивченні рідної та російської мов.

Ключові слова: школа, заклад, освіта, учні, діти, успішність, кількість, навчання, процес, формалізм.